

**EEN NIEUWE BLIK OP ACHTERGESTELDE
BUURTEN IN HET BRUSSELS HOOFD-
STEDELIJK GEWEST**

Dirk Jacobs & Marc Swyngedouw

1. INLEIDING

Binnenstedelijke concentraties van Marokkanen en Turken worden vaak geassocieerd met 'achtergestelde buurten'. De aanwezigheid van Turkse en Marokkaanse inwoners wordt zelfs in sociaal-wetenschappelijk onderzoek als een belangrijke aanwijzing voor ruimtelijke situering van kansarmoede gehanteerd. Zo gebruikten Kesteloot, Vandenbroecke et alii (1996) in hun 'Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel' het percentage Turkse en Marokkaanse inwoners als een van de hoofdindicatoren om vast te stellen of een buurt al dan niet als achtergesteld omschreven moet worden.

Is dit echter wel zo'n goed idee? Er kunnen immers toch ook arme wijken zijn waar weinig migranten (1) wonen. Er bestaan bovendien wellicht ook 'concentratiebuurten' (2) die niet meteen als achtergesteld benoemd moeten worden. Vanuit de premisse dat 'concentratiebuurten' niet automatisch wijzen op armoedegebieden, dringt zich een alternatieve identificatie van achtergestelde buurten op, die niet gecontamineerd wordt door inachtneming van de proportie Turkse en Marokkaanse inwoners. Een ander probleem in de studie van Kesteloot et alii (1996) stelt zich bij het gebruik van het percentage eenpersoonshuishoudens als een hoofdindicator voor ruimtelijke concentratie van kansarmoede. Een groot aantal eenpersoonshuishoudens kan immers niet alleen wijzen op huishoudens met lagere inkomens en lage sociale bescherming (gepensioneerden, jongeren) maar kan net zo goed een uiting zijn van (een beginnend proces van) gentrificatie en de aanwezigheid van een belangrijke groep toekomstig kapitaalkrachtige jongvolwassenen. Ook bij de relevantie van het percentage arbeiders als indicator voor kansarmoede kan men vragen stellen. Wij durven betwijfelen

dat er een eenduidige link is tussen het vaak voorkomen van werknemers met een arbeidersstatus en ruimtelijke concentratie van kansarmoede. Vertrekkende vanuit deze kritieken willen wij in dit artikel een nieuwe blik werpen op de situering van achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de relatie tussen achtergestelde buurten en migrantenwijken.

2. ATLAS VAN ACHTERGESTELDE BUURTEN

In de studie van het team van Kesteloot (1996) werden gegevens gebruikt van gegevens uit de Volkstelling van 1991. Als analyse-eenheden werden statistische sectoren – met data op geaggregeerd niveau – aangewend. Statistische sectoren overlappen min of meer met reële buurten. Een aantal buurten vormen samen telkens een wijk, die overeenstemt met de actieradius van de dagelijkse woonactiviteiten (Kesteloot et alii., 1997: 29). De statistische sectoren kunnen naargelang van de bevolkingsdichtheid enkele honderden tot 5.000 inwoners tellen. Om zinnige vergelijking met de omliggende sectoren te maken, werden in de studie van Kesteloot weinig bewoonde gebieden (pleinen, parken, industriezones, etc.) met minder dan tweehonderd inwoners uit de studie geweerd.

Uit 65 beschikbare variabelen gegroepeerd rond de thema's onderwijs, gezinsstructuur, huisvesting, sociaal-economische indicatoren (Volkstelling 1991) en inkomen per persoon (NIS-gegevens 1993) werden in de studie van het team van Kesteloot 23 variabelen, die van belang kunnen zijn voor het vaststellen van ruimtelijke concentraties van armoede en maatschappelijke achterstelling, weerhouden. Er mag overigens aan herinnerd worden dat de Volkstelling geenszins expliciet als bedoeling heeft het aantal armen, kansarmen of achtergestelde buurten te tellen (3).

Voor elke variabele werden kaarten opgesteld die de ruimtelijke verspreiding van bepaalde kenmerken in Vlaanderen en Brussel weergeven. Er werd voor geopteerd om aan de hand van principale componentenanalyse (PCA) de gelijkenissen en verschillen tussen de indicatoren te onderzoeken om onderliggende structuren bloot te leggen. Dit resulteerde in een verdeling van de indicatoren in vier groepen (factoren of componenten genaamd). De achterliggende gedachte is dat elke component een verschillend aspect van armoede meet. Vervolgens werd de meest representatieve indicator binnen elke factor als vertegenwoordiger van de armoededimensie weerhouden. Op die manier werden er vier hoofdindicatoren onderscheiden:

- 1) het percentage eenpersoonshuishoudens ten opzichte van het totaal aantal huishoudens;
- 2) het percentage arbeiders ten opzichte van de actieve beroepsbevolking;
- 3) het percentage woningen zonder klein comfort ten opzichte van het totaal aantal woningen;
- 4) het percentage Turken en Marokkanen ten opzichte van de totale bevolking.

Vervolgens werden nog drie nevenindicatoren door de onderzoekers weerhouden. Deze waren niet duidelijk in de vier basisfactoren te plaatsen maar vertonen een dui-

delijk inhoudelijk verband met aspecten van armoede. Het gaat om de volgende indicatoren:

- 1) het gemiddeld belastbaar inkomen per inwoner;
- 2) het percentage werkzoekenden ten opzichte van de totale beroepsbevolking;
- 3) het percentage huishoudens met een telefoon ten opzichte van het totaal aantal huishoudens.

Voor elk van deze hoofd- en nevenindicatoren werd een drempelwaarde vastgesteld en wel zò dat ongeveer 15% van de buurten die waarde overschreed. Waarom precies het vijfentachtigste percentiel als breukpunt genomen werd, werd niet gemotiveerd. Verder werd verwezen naar de "goede terreinkennis van de Brusselse situatie" (Kesteloot et alii., 1996: 49) van de auteurs die eveneens "als maatstaf" werd gebruikt voor het vastleggen van de drempelwaarden. De gebruikte drempelwaarden zijn de volgende:

- 1) percentage alleenstaanden hoger dan of gelijk aan 40%;
- 2) percentage arbeiders hoger dan of gelijk aan 45%;
- 3) percentage woningen zonder comfort hoger dan of gelijk aan 25%;
- 4) percentage Turken en Marokkanen hoger dan of gelijk aan 5%;
- 5) gemiddeld inkomen per persoon lager dan 250.000 BEF;
- 6) werkloosheid hoger dan of gelijk aan 15%;
- 7) bezit van een telefoon lager dan 70%.

Alle buurten werden gescreend op deze zeven indicatoren om vast te stellen of ze al dan niet achtergesteld zijn. Wanneer minstens vier keer de drempelwaarde werd overschreden, werd de buurt aangeduid als achtergesteld.

Op basis van deze analyse werden in Vlaanderen 128 achtergestelde buurten aangeduid en werden in Brussel 178 achtergestelde buurten onderscheiden. Voor Brussel werd daarin de volgende differentiatie gemaakt naargelang er vier of meer drempelwaarden werden overschreden: 43 buurten overschreden alle zeven drempelwaarden, 65 buurten overschreden zes (maar geen zeven) drempelwaarden, vijftig buurten overschreden vijf (maar geen zes) drempelwaarden en twintig buurten overschreden vier (maar geen vijf) drempelwaarden. De 178 achtergestelde Brusselse buurten huisvesten gezamenlijk 39% van alle huishoudens in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (343.339 inwoners of 36% van de totale Brusselse bevolking in 1991). De 43 meest achtergestelde buurten omvatten gezamenlijk 9,1% van alle huishoudens in het Gewest (89.316 inwoners of 9,4% van de Brusselse bevolking in 1991). Uiteraard betekent dit niet dat al deze huishoudens kansarm en achtergesteld zijn, louter dat zij in buurten gesitueerd zijn waar een ruimtelijke concentratie van achterstelling te constateren valt.

3. KRITIEK OP WERKWIJZE IN DE ATLAS ACHTERGESTELDE BUURTEN

De atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel levert een mooi staaltje van secuur sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Men zou zich kunnen afvragen of de

studie onderhand niet gedateerd is, omdat de volkstellinggegevens al van 1991 zijn. Toch kan *mutatis mutandis* worden gesteld dat de laatste volkstellinggegevens als databron nog een voldoende relevantie kennen. Het is immers weinig waarschijnlijk dat ruimtelijke concentraties van achterstelling snel veranderen tenzij er grootschalige verhuizingen plaatsvinden of diepgaande bouwkundige ingrepen plaatsvinden (Kesteloot et alii, 1996: 2). Hoe dan ook is het de enige set aan gegevens die gelijktijdig en exhaustief verzameld is en toelaat op grootschalige wijze uitspraken te doen over ruimtelijke spreiding van armoede op buurtniveau. Het is derhalve roeien met de riemen die men heeft.

Maar doorstaat het meetinstrument gehanteerd door Kesteloot et alii de toets van een confirmatorische analyse? Op basis van dezelfde volkstellinggegevens analyseerden we de variantie-covariante matrix van de door Kesteloot et alii gebruikte indicatoren van kansarmoede. Via Lisrel (Jöreskog & Sörbom, 1993) hebben we getracht een (latent) meetmodel voor deze gegevens te passen. Het meetmodel met de zeven indicatoren leverde een χ^2 op van 695,03 bij veertien vrijheidsgraden en dus een probabiliteit van 0.0000. De RMSEA was gelijk aan 0.284 wat verder wijst op het totaal niet passen van het model. Opvallend in het resultaat is dat de variabele 'alleenstaanden' slechts voor 4,9% (R^2) verklaard wordt door het latente concept. Dit duidt aan dat de variabele 'alleenstaanden' zeker niet geschikt is om het latente concept te meten. Verder suggereren de modificatie indices om een gecorreleerde foutenterm tussen het percentage telefoons en het percentage huizen zonder basisvoorziening toe te laten. Het weglaten van de variabele 'alleenstaanden' en het toelaten van de vermelde gecorreleerde foutenterm leidt evenmin tot een aanvaardbare passing van het meetmodel ($\chi^2=113,17$, $df=8$, $P=0.0000$, $RMSEA=0,148$). We stellen echter wel een sterke verbetering van de passingmaten vast. Daarom testen we ook nog eens hetzelfde model, maar nemen we de natuurlijke logaritmen van het percentage migranten. Aangezien deze variabele zeer sterk scheef verdeeld is (een beperkt aantal statistische sectoren kent een (zeer) hoog percentage migranten, een groot aantal sectoren kent weinig of geen aanwezigheid van migranten) wordt op deze wijze aan de betreffende variabele meer kans gegeven om bij het model te passen. Ondanks een verdere verbetering van de passingmaten ($\chi^2=56.25$, $df=8$, $P=0.0000$, $RMSEA=0.10$) dient ook dit model verworpen te worden. De conclusie kan dan ook niet anders zijn dan dat het model van Kesteloot et alii geen unidimensionaal meetmodel voor kansarmoede vormt.

Dit gezegd zijnde, moeten we ons afvragen waarom dit zo is. Wij willen ons vooral richten op de keuze van de indicatoren die gehanteerd worden om te bepalen of een buurt al dan niet achtergesteld is. Vertrekpunt van de studie is het weerhouden van 23 beschikbare indicatoren die op armoede en achterstelling *kunnen* wijzen. Aan de hand van factoranalyse (principale componentenanalyse) werden de onderlinge verhoudingen tussen de indicatoren onderzocht. Zoals reeds vermeld, leidde dit tot een verdeling van de indicatoren in vier groepen (factoren of componenten genaamd). Binnen eenzelfde factor kennen de indicatoren voor iedere buurt gelijklopende scores. Dit patroon van samenhang kan er op wijzen dat de betrokken indicatoren eenzelfde onderliggende structuur kennen. De gedachtesprong die vervolgens in de studie van het team van Kesteloot gemaakt wordt, is dat de gevonden componenten vier ver-

schillende hoofdaspecten van armoede meten. Bij die laatste stap vallen toch een aantal kanttekeningen te maken.

Principale componentenanalyse is een techniek die bedoeld is om latente (onderliggende, niet manifest waarneembare) structuren op te sporen (Tacq, 1997: 266). Die techniek is met name geschikt om eventuele onderliggende patronen op te sporen als men geen sterk theoretisch gestuurd onderzoeksopzet heeft. Anders verwoord, wanneer men geen inhoudelijke (theoretische) houvast heeft om de betekenis van verschillende variabelen ten opzichte van elkaar te interpreteren, dan kan men proberen zicht te krijgen op de onderlinge betekenisverbanden door op een inductieve wijze patronen in de data 'zelf te laten spreken'. Men wil te weten komen of variabelen hetzelfde of iets helemaal anders meten. Meer dan dat kan met de factoranalyse niet gedaan worden. Of de indicatoren al dan niet verschillende dimensies van armoede meten, blijft in de eerste plaats een theoretische kwestie. De factoranalyse kan enkel aan het licht brengen waar er eventueel onderliggende gemeenschappelijke dimensies in de indicatoren optreden. Wat de inhoudelijke betekenis is van die onderliggende dimensies blijft in de eerste plaats een kwestie van theoretische en inhoudelijke interpretatie. Factoranalyse leert ons dus niet wat indicatoren precies meten, wel staat het ons in het beste geval toe om na te gaan of een aantal indicatoren iets gelijkaardig meten.

Nu is het dus de vraag of deze indicatoren ook werkelijk op achterstelling wijzen. In de studie van Kesteloot werd expliciet gesteld dat slechts een combinatie van verschillende indicatoren (of een aantal nevenindicatoren) op achterstelling van buurten wijst. Immers, alleenstaanden, arbeiders, werklozen en Turken en Marokkanen zijn niet noodzakelijk kansarm. Rijke gezinnen kunnen in slechte woningen wonen en arme gezinnen kunnen in goed uitgeruste sociale woningen verblijven. Pas ingeval van combinatie van de verschillende kenmerken in 'slechte zin', wordt een buurt als achtergesteld gezien. Deze belangrijke theoretische nuancering in de atlas, ontwijkt echter niet het fundamentele probleem dat de 23 indicatoren allen *a priori* als achterstelling voor achterstelling gezien worden. In het verlengde daarvan worden de hoofdindicatoren die uit de factoranalyse voortvloeien quasi-automatisch als centrale criteria voor het meten van (kans)armoede gebruikt. Die werkwijze roept toch een aantal vragen op (vgl. Wassink & Geurts, 1980: 278). Er wordt immers voorbijgegaan aan de noodzaak het gebruik van de specifieke indicatoren en het opstellen van een synthesesmaat werkelijk inhoudelijk en theoretisch te beargumenteren. Omdat men genoeg neemt met het hanteren van indicatoren die intuïtief wel iets met kansarmoede te maken lijken te hebben maar waarvan de eigenlijke link met achterstelling in het ongewisse blijft, duikt het gevaar op dat *common sense* opvattingen en wijdverspreide vooronderstellingen de definiëring van achterstelling gaan bepalen. Een systematische vertekening (*bias*), die ongemerkt in de analyse sluipt, valt in zo'n geval niet uit te sluiten. Op een aantal problemen, verbonden aan drie van de hoofdindicatoren die gebruikt werden in de atlas, die tot een dergelijke vertekening aanleiding zouden kunnen geven, willen wij vanuit theoretisch-inhoudelijk oogpunt alvast de nadruk leggen.

Ten eerste vormt ons inziens het aantal Turken en Marokkanen op theoretisch niveau geen al te goede aanduiding voor ruimtelijke concentratie van (kans)armoede. Er is

immers geen automatische link tussen vreemdeling-zijn en kansarm-zijn. Vreemdelingen zijn dikwijls kansarm omdat ze vaak uit een laaggeschoold milieu komen, of uit een gezin komen dat geplaagd wordt door werkloosheid, door slechte huisvesting en/of door bestaansonzekerheid, maar dus niet louter omdat ze *vreemdeling* zijn. Uiteraard is het wel zo dat vreemdelingen een grote(re) kans hebben om het slachtoffer van openlijke, verborgen of structurele discriminatie te worden en op die manier belemmerd worden in ontplooiingskansen. Zo kan de opgelegde sociale identiteit van het vreemdeling-zijn (die op zichzelf geen direct verband houdt met andere factoren zoals sociale klasse, scholing of tewerkstellingssituatie) dus via het fenomeen discriminatie leiden tot achterstelling. Dit rechtvaardigt echter slechts ten dele de beslissing om het aantal vreemdelingen als indicator voor (kans)armoede in een buurt te hanteren. Indien dit toch op een automatische en onreflexieve manier gebeurt, bestaat de kans dat de meting van kansarmoede op buurniveau gecontamineerd wordt. Er kan immers een vertekening plaatsgrijpen waarbij migrantenbuurten (te) snel als achtergestelde buurten gecategoriseerd worden en, omgekeerd, kansarmoede in buurten met weinig migranten eerder uit het gezichtsveld verdwijnt.

Overigens vormt de aanwezigheid van bepaalde groepen vreemdelingen (zogenaamde SIF-vreemdelingen) een criterium bij de verdeling binnen het Sociale Impuls Fonds (SIF). Vanuit beleids oogpunt is het inderdaad verstandig in het stedelijk beleid bijzondere aandacht te willen besteden aan locaties met concentraties allochtonen uit derde landen. Tot nog toe werd dit op limitatieve wijze geoperationaliseerd aan de hand van het criterium nationaliteit (4). Een van de voornaamste beleidsgerichte doelstellingen van de atlas is het aanleveren van bruikbare informatie voor de verdeling van SIF-gelden. Vanuit de algemene SIF-optiek kan men verdedigen dat het een goede zaak is dat het aantal Turken en Marokkanen in de atlas van het team van Kesteloot een groot belang gekregen heeft. Het lijkt ons echter belangrijk het aantal Turken en Marokkanen, dat in aansluiting op de SIF-indicatoren in algemene zin als mogelijk criterium voor de verdeling van fondsen gehanteerd kan worden (5), niet *a priori* te beschouwen als een goede indicator voor het afbakenen van achtergestelde buurten. In die zin kunnen ook in bredere zin vragen worden gesteld bij de Vlaamse beleidspraktijk om de omgang met concentraties van migranten en de armoedeproblematiek gelijk te schakelen.

Ten tweede stelt zich wellicht ook een probleem bij het gebruik van het percentage eenpersoonshuishoudens als een hoofdindicator voor ruimtelijke concentratie van kansarmoede. Een groot aantal eenpersoonshuishoudens hoeft niet noodzakelijk te wijzen op aanwezigheid van huishoudens met lagere inkomens en lage sociale bescherming (gepensioneerden, jongeren). Het kan net zo goed een aanwijzing vormen voor een beginnend proces van gentrificatie, de aanwezigheid van een belangrijke groep (toekomstig) kapitaalkrachtige jongvolwassenen of – zoals journalist Guido Fonteyn (6) onlangs nog opmerkte – wijzen op een collectieve veroudering van rijkere Belgen. Er bestaat dus een gevaar studentenbuurten en typisch jonge, *trendy* buurten of buurten met veel relatief rijke, oudere inwoners te snel als achtergesteld te gaan definiëren.

Een derde probleem stelt zich bij het gebruik van het percentage arbeiders (werknemers met arbeidersstatuut) op de actieve beroepsbevolking als een hoofdindicator

voor ruimtelijke concentratie van armoede. Ons inziens mag het aantal arbeiders niet op een directe wijze als indicator van (kans)armoede worden beschouwd, ook al kan een groot aantal arbeiders op een fenomeen van sociaal-economische kwetsbaarheid op buurtniveau wijzen. Gegeven het feit dat dienstenactiviteiten een steeds groter belang kennen in de economie, kan een arbeidersstatus wijzen op een potentieel precare arbeidssituatie ingeval van verdere economische transformaties waarbij ongeschoolde arbeid en geschoolde arbeid verdrongen wordt (zie Harloe & Fainstein, 1992: 257). Dikwijls verdienen arbeiders ook minder dan bedienden. Toch is het niet evident ervan uit te gaan dat arbeiders een instabiele werkgelegenheidspositie en een laag inkomen hebben in vergelijking met werknemers met een bediendenstatuut. Zo kennen arbeiders die in de petrochemische sector werken doorgaans een vrij hoog inkomen en kennen bedienden op klerkniveau een laag salaris. Op een aantal punten geeft het arbeiders- of bediendenstatuut onvoldoende duidelijk de feitelijke kenmerken (stabiliteit, scholingsgraad, beloning, toekomstperspectieven) van de arbeidspositie weer. Overigens lijkt het ons ook zinvoller dat als het percentage arbeiders ondanks deze inhoudelijke problemen toch als indicator weerhouden wordt, men daarin niet alleen de arbeiders in de privé-sector en openbare sector in opneemt maar ook de in de Volkstelling aanwezige gegevens over de helpers bij zelfstandigen, de jongeren onder leercontract en het huispersoneel in opneemt.

Op deze inhoudelijke gronden zullen wij voorstellen deze drie indicatoren, die door het team van Kesteloot gehanteerd werden, niet op te nemen in een synthesesmaat die moet bepalen of buurten al dan niet achtergesteld zijn.

4. EEN ALTERNATIEVE OPERATIONALISERING

Net zoals het team van Kesteloot menen wij dat achtergestelde buurten aangeduid kunnen worden als er een cumulatie van ruimtelijke concentratie van verschillende sociale uitsluitingen optreedt. Op theoretische basis menen wij dat een duidelijke concentratie van lage inkomens, slechte woonkwaliteit, laag scholingsniveau en lage tewerkstelling in combinatie met elkaar op achterstelling van een buurt wijzen. In dergelijke buurten is er immers een accumulatie van sociale uitsluitingen merkbaar. Kansarmoede beschouwen wij in het verlengde van de gangbare opvatting (Vranken et alii, 1998) als een cumulatief product van een reeks sociale uitsluitingen in verschillende maatschappelijke sferen. Economische onzekerheid (inkomen) vormt weliswaar een centraal element bij achterstelling, maar ook sociale uitsluiting op het gebied van huisvesting, arbeid, onderwijs, gezondheid, recht, cultuur, welzijn en collectieve voorzieningen vormen elementen van achterstelling. Er is daarom nood aan een meervoudige index voor de meting van kansarmoede. De Volkstelling verschaft een aantal nuttige parameters.

Vier indicatoren die gehanteerd werden door het team van Kesteloot om achterstelling van buurten te meten en beschikbaar zijn in de Volkstelling op het niveau van de statistische sector, willen wij op theoretische gronden weerhouden. Een eerste indica-

tor betreft de aanwezigheid van comfortelementen van de woning die de woonkwaliteit beïnvloeden. Er bestaat vrij grote eensgezindheid over de noodzakelijke aanwezigheid van een aantal basisvoorzieningen om over een goede woning te kunnen spreken. De aanwezigheid van toilet met waterspoeling binnen de woning, van stromend water en van bad of douche worden algemeen – niet alleen door experts maar ook in opiniepeilingen – als basiscomfort omschreven (zie Goossens et alii., 1997: 31, 88). In buurten waar veel huizen zijn die dit basiscomfort ontberen, is er sprake van sociale uitsluiting op het vlak van huisvesting en woonkwaliteit.

Een tweede indicator betreft het gemiddeld netto belastbaar inkomen per persoon. De gegevens komen niet voort uit de Volkstelling, maar werden door het NIS beschikbaar gesteld op het niveau van de statistische sector aan de hand van de belastingaangiften van 1993. Nu leveren dergelijke gegevens geen exacte afspiegeling van de reëel beschikbare inkomens. Er kan enkel rekening gehouden worden met 'witte' inkomens en de grootte van het belastbaar inkomen vertelt niets over het niet-belastbare inkomen (belastingvrij bedrag) dat afhankelijk is van de gezinsstructuur. Het gemiddeld belastbaar inkomen per persoon in een buurt is gevoelig voor de geaggregeerde demografische structuur van de betrokken buurt (huishoudensstructuren en aantal personen ten laste). Jammer genoeg laten de beschikbare gegevens geen differentiatie toe naar types huishoudens in een buurt. Gekoppelde data over inkomen en huishoudenstructuur bieden het meest houvast om uitspraken over bestaans(on)zekerheid te kunnen doen (zie Van Dam & Van den Bosch, 1997; Vranken, Geldof & Van Menxel, 1998: 89-91). Die gegevens zijn hier dus niet voorhanden. Grosso modo geeft het gemiddeld netto belastbaar inkomen per persoon echter wel een indicatie van het relatieve inkomensniveau van een buurt tegenover andere buurten. In buurten met een laag gemiddeld belastbaar inkomen, is doorgaans (7) sprake van sociale uitsluiting op sociaal-economisch vlak.

Een derde indicator betreft het percentage werkzoekenden op de totale beroepsbevolking. Werkgelegenheid is een van de voornaamste bronnen van inkomen en inkomenszekerheid. In buurten met een groot aandeel werkzoekenden (niet te verwarren met het aantal uitkeringsgerechtigde werklozen) op de beroepsbevolking, is sprake van sociale uitsluiting op de arbeidsmarkt.

Een vierde indicator betreft het percentage telefoonaansluitingen op het totaal aantal huishoudens. Telefoonbezit wijst niet alleen op woonkwaliteit en bestaanszekerheid maar kan ook als een indicator van uitgebreidheid van (supra-lokale) sociale netwerken worden beschouwd. Zo kan een laag telefoonbezit worden gezien als een aanwijzing van sociale afzondering en een zwak sociaal netwerk om op terug te vallen bij problemen (Kesteloot et alii., 1996: 49). Bovendien kan (snelle) bereikbaarheid via de telefoon een belangrijke rol spelen bij het vinden van werk en het uitoefenen van beroepsactiviteiten. Er mag op gewezen worden dat er in 1991 nog geen sprake was van gebruik van de mobiele telefoon (8). In buurten met een laag telefoonbezit, kan er derhalve sprake zijn van bestaansonzekerheid en/of sociale isolatie.

In aanvulling op deze vier indicatoren willen wij ook een vijfde en zesde indicator die expliciet met scholing verband houden, overwegen: het percentage jongeren tussen 15 en 24 dat hoger onderwijs volgt en het percentage jongeren dat schoolloopt in het

secundair technisch of beroepsonderwijs (met volledig leerplan) op het totaal aantal jongeren dat secundair onderwijs met volledig leerplan volgt. Uiteraard mogen de niet-deelname aan het hoger onderwijs en het volgen van secundair technisch of beroepsonderwijs op zichzelf niet als indicatoren van achterstelling of kansarmoede worden gezien. Een hoog percentage scholieren dat in het TSO of BSO zit en een laag percentage jongeren in het hoger onderwijs, kan *op buurtniveau* echter wel op sociale uitsluiting op onderwijsvlak wijzen. Een laag aandeel jongeren in het hoger onderwijs en een hoog aandeel scholieren in TSO of BSO wijzen er namelijk op dat de democratisering van onderwijs zich in onvoldoende mate doorzet en dat kansen van jongeren op de arbeidsmarkt minder rooskleurig zijn (zie bijvoorbeeld Mistiaen & Kesteloot, 1998: 251).

Terzijde kan worden opgemerkt dat er in de Volkstelling ook gegevens beschikbaar zijn over gevolgd onderwijs en diplomabezit bij personen die niet langer onderwijs volgen. Die gegevens zijn echter van vrij problematische aard en lijken ons derhalve om twee redenen minder bruikbaar. Ten eerste ligt de nadruk te sterk op Belgische diploma's en opleidingen en werd in de Volkstelling slechts in minieme mate naar buitenlandse opleidingen gepeild, wat een onderschatting van het onderwijsniveau in buurten met veel immigranten tot gevolg heeft. Bovendien was het luik in de Volkstelling dat peilde naar onderwijsniveau en bezit van diploma's nogal verwarrend opgesteld, wat vragen oproept over de betrouwbaarheid. Symptomatisch lijkt ons alvast het relatief groot aantal ontbrekende data aangaande onderwijsniveau en bezit van diploma's.

Op basis van deze zes besproken indicatoren van sociale uitsluiting meenden wij dat een synthesesmaat voor het nagaan van ruimtelijke spreiding van kansarmoede opgesteld zou kunnen worden. De achterliggende idee is dat wanneer er in een bepaalde buurt op alle indicatoren van sociale uitsluiting slecht gescoord wordt, het om een kansarme, achtergestelde buurt zal gaan. Nu is de cruciale vraag wat 'slecht' scoren precies inhoudt. In de atlas van achtergestelde buurten werd ervoor geopteerd drempelwaarden voor de verschillende variabelen vast te stellen zodat telkens ongeveer 15% van het totaal aantal buurten (in Vlaanderen en Brussel) 'slecht' scoort op een indicator. De drempelwaarden worden op die wijze op een relatieve manier vastgesteld. Dit is geen ongebruikelijke methode (zie bijvoorbeeld APS, 1996), maar er mag aan herinnerd worden dat ze in essentie arbitrair is. Overigens stelt zich ook de vraag welke globale entiteit men als referentiepunt wil nemen. Stel dat we de drempelwaarden vaststellen door te kijken naar de verdelingen binnen het Vlaams Gewest en de gevonden ijkpunten vervolgens voor de beoordeling van de Brusselse situatie hanteren, dan zal men te Brussel op een aanzienlijk groter aantal slechtscorende buurten uitkomen dan wanneer men het Vlaams Gewest én Brussel als referentiepunt neemt. Omgekeerd, zullen er in Vlaanderen een stuk minder slechtscorende buurten zijn, als men de Brusselse situatie als ijkpunt hanteert voor het bepalen van de drempelwaarden.

Het werken met externe 'objectieve' drempelwaarden biedt geen soelaas, omdat deze niet bestaan. Het bepalen van een omslagpunt is steeds ook een normatieve keuze. Laten we even wooncomfort als voorbeeld nemen. Volgens de geldende algemene sociale norm is elk huis zonder basiscomfort er eentje te veel. In die optiek is het

nogal wrang op zoek te gaan naar een aanvaardbaar aantal woningen zonder basiscomfort op buurniveau. Als we volledige aanwezigheid van basiscomfort als criterium nemen, is 99,33% van de Brusselse buurten achtergesteld op het gebied van wooncomfort. Een dergelijke strenge inhoudelijke norm is onwerkbaar. Voor minder strenge normen is er inhoudelijk geen objectieve absoluut geldende rechtvaardiging mogelijk.

Als alternatieve methode opteren wij ervoor een kansarmoede-synthesemaat op te stellen waarbij we het bepalen van drempelwaarden vermijden. In plaats van voor de verschillende indicatoren drempelwaarden vast te leggen en dan de achtergestelde buurten aan te duiden door te kijken naar de sectoren die slecht scoren op (een aantal van) die indicatoren, ontwerpen we, op basis van de door ons op theoretische gronden weerhouden indicatoren, één synthese-maat. Die maat zal het toelaten een rangorde (9) op te stellen van zeer achtergestelde buurten tot zeer bevoorrechte buurten (te Brussel). De synthese-maat beoordeelt bovendien – in tegenstelling tot de werkwijze van het team van Kesteloot – alle buurten te Brussel op dezelfde manier (10).

Er dient op gewezen te worden dat classificeren steeds op twee wijzen kan gebeuren: disjunctief of conjunctief. Disjunctief classificeren gebruikt de OF-regel. Om in een bepaalde classificatie opgenomen te worden moet het object kenmerk X_1 of kenmerk X_2 of kenmerk X_N bezitten. Hierbij kan men eventueel nog een 'threshold' (drempel) hanteren voordat men het object tot een bepaalde categorie gaat rekenen. Bijvoorbeeld, N van de N kenmerken moeten voorkomen alvorens object x tot klasse Y_i wordt gerekend. Conjunctief classificeren gaat uit van de EN-regel. Één kenmerk X_1 én kenmerk X_2 én kenmerk X_N dienen aanwezig te zijn alvorens een object x tot klasse Y_i wordt gerekend. We veronderstellen dan dat kenmerken X_N allemaal indicatoren zijn van een bepaald onderliggend (of latent) concept (Y) waarop de classificatie plaats gaat vinden.

Met betrekking tot het latente concept Y kunnen weerom twee opvattingen bestaan: (a) het concept Y kan uiteenvallen in verschillende dimensies die met elkaar samenhangen, met andere woorden het is multidimensionaal of (b) het concept Y kent één dimensie en is dus unidimensionaal. In het geval van een verondersteld multidimensionaal concept wordt ervan uitgegaan dat in hogere orde de verschillende dimensies samengaan tot één concept. Het geheel leidt tot vier verschillende manieren om de meting van een concept te bekijken. Zo gaat het om verschillende zienswijzen die toepassingen krijgen in verschillende statistische technieken en hun concrete toepassingen door de onderzoekers.

Ondanks het feit dat Kesteloot et alii stellen dat ze voor een conjunctief unidimensionaal model opteren, passen ze door hun toepassing in werkelijkheid een disjunctief model toe met toepassing van een 'threshold'. Kesteloot et alii beweren – maar bewijzen nergens – dat de 23 door hen uit de volkstelling geselecteerde kenmerken één onderliggend concept meten, namelijk kansarmoede. Vervolgens selecteren zij uit de verschillende dimensies die ze binnen het concept via PCA onderkennen op basis van een ietwat eigenaardige mix van mathematische en theoretische gronden zeven indicatoren. Ten slotte passen zij een disjunctieve regel toe met een drempelwaarde: minimaal vier uit de zeven moeten aanwezig zijn.

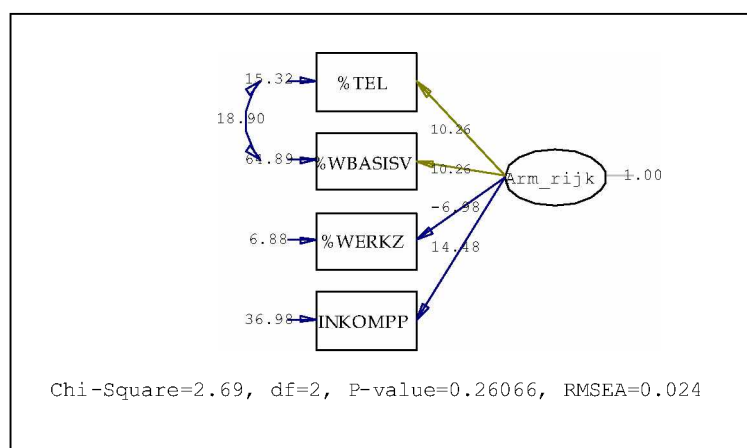
Nochtans is het mogelijk op basis van confirmatorische factoranalyse (lineaire covariantieanalyse) of *structural equation models* op zoek te gaan naar een meetmodel dat conjunctief is en aantoont dat de manifeste indicatoren éénzelfde onderliggend latent concept meet. Concreet ontwikkelen we een zogenaamd Lisrelmodel (Jöreskog & Sörbom, 1993) voor het latente concept 'kansarmoede - kansrijkdom'.

Als manifeste indicatorvariabelen worden de zes door ons op theoretische gronden voorgestelde variabelen gehanteerd (percentage werkzoekenden, percentage woning zonder basiscomfort, percentage woningen zonder telefoon, gemiddeld inkomen per persoon, percentage leerlingen in TSO en BSO, percentage jongeren in hoger onderwijs). Tegelijk willen we nagaan of de drie door het team van Kesteloot gebruikte maar door ons op theoretische gronden verworpen indicatoren (percentage arbeiders, percentage alleenstaanden en percentage migranten) meettechnisch gesproken al dan niet als indicatoren kunnen functioneren voor het latente concept 'kansarmoede - kansrijkdom'.

Gegeven dat het percentage migranten een zeer scheef verdeelde variabele vormt (veel wijken in Brussel kennen een zeer laag percentage zogenaamde migranten; weinig wijken kennen een hoog percentage zogenaamde migranten) werd deze variabele getransformeerd in zijn logaritme. Zodoende wordt de kans groter dat hij als een passende indicator geselecteerd kan worden. Om de variantie - covariantiematrix voor alle variabelen zoveel als mogelijk gelijkaardig te maken werd het inkomen per persoon zodanig herschaald dat het hoogste gemiddeld inkomen gelijkgesteld werd aan 100.

Lisrel-meetmodellen (Lisrel 8.3) met alle variabelen – zowel in situaties met één dan wel meerdere latente concepten – passen niet (11). Met andere woorden de verschillende gebruikte indicatoren meten geen één of zelfs meerdere onderliggende concepten. Wel kon een meetmodel gepast worden met behulp van de variabelen: gemiddeld inkomen per persoon, percentage werkzoekenden, percentage woningen met basisvoorzieningen en percentage telefoonbezit. Figuur 1 stelt de oplossing voor en geeft de algemene passingsmaten weer. Opgemerkt mag worden dat een gecorrleerde foutenterm toegelaten werd tussen het percentage telefoonbezit en het percentage woningen met basisvoorzieningen. Inhoudelijk lijkt dit te verantwoorden in de zin dat blijkbaar de afwezigheid van basisvoorzieningen sterk samengaat met het niet bezitten van een telefoon. In onze oplossing verklaart het latent concept 'kansarmoede - kansrijkdom', 87% van de variantie in telefoonbezit, 62% van de variantie in de aanwezigheid of afwezigheid van basisvoorzieningen in de woning, 88% van de variantie van het percentage werkzoekenden en 85% van de variantie van de variabele gemiddeld inkomen per persoon.

Figuur 1. Lisrel-meetmodel voor kansarmoede-indicatoren Brussels Hoofdstedelijk Gewest (NIS-data: 1991). Niet-gestandaardiseerde oplossing

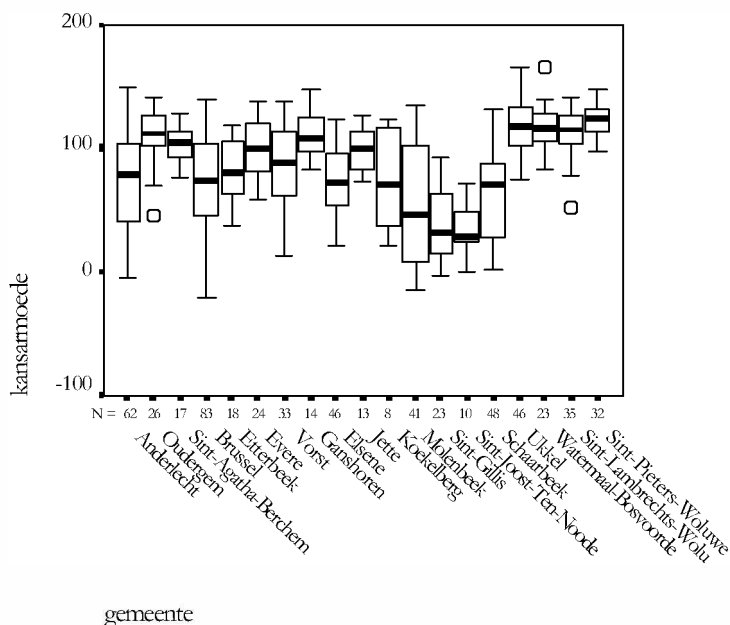
Deze oefening maakt verschillende zaken duidelijk. Vooreerst blijken de variabelen percentage migranten in de buurt, percentage alleenstaanden in de buurt en percentage arbeiders in de buurt *geen* indicatoren van een latent concept 'kansarmoede-kansrijkdom'. Hiermee worden meettechnisch onze theoretische bezwaren geconfirmeerd. Vervolgens kan hetzelfde worden geconcludeerd met betrekking tot de indicatoren over opleiding (percentage leerlingen TSO en BSO; percentage jongeren in hoger onderwijs). Hiervoor kan worden aangetoond dat zij gezamenlijk een ander latent concept 'onderwijsniveau' meten, maar niet kansarmoede. Wel geven de data aan dat het 'onderwijsniveau' het niveau van 'kansarmoede-kansrijkdom' sterk positief beïnvloed. Maar puur formeel statistisch gesproken past het model niet voldoende de data (RMSEA=0.084).

We weerhouden dan ook een kansarmoede-synthesemaat die samengesteld wordt uit de gewogen som van het percentage telefoon, het percentage woningen zonder basiscomfort, het percentage werkzoekenden en het gemiddeld inkomen per persoon. Om de gewichten van de respectieve variabelen te bepalen werd een volledig gestandaardiseerde oplossing berekend. Dit leidt concreet tot de volgende kansarmoedeformule: $[(0,93 \times \% \text{ telefoon} + (-0,79 \times \% \text{ woningen zonder basiscomfort}) + (-0,93 \times \% \text{ werkzoekenden}) + (0,92 \times \text{gemiddeld inkomen per persoon})]$. Hoe hoger de score is, des te meer bevoorrecht of rijk is een buurt. Hoe lager de score, des te kansarmer is de buurt. Op basis van deze scores kon vervolgens een rangorde van buurten naar kansarmoede worden opgesteld.

5. RESULTATEN KANSARMOEDE-SYNTHESEMAAT

Wanneer we de verdeling voor de kansarmoede-synthesemaat in de verschillende gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vergelijken aan de hand van de boxdiagrammen in figuur 2, vallen een drietal groepen te onderscheiden. In de gemeenten Anderlecht, Brussel, Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost en Schaarbeek scoren flink wat statistische sectoren slecht op de kansarmoede-synthesemaat (hoe lager de score, hoe kansarmer). Met name de sectoren in Sint-Joost-ten-Noode scoren gezamenlijk laag op de kansarmoede-synthesemaat. Sint-Joost is, zoals bekend, dan ook niet alleen de armste – en kleinste – gemeente van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, maar zelfs van heel België. Ook Sint-Gillis komt er bekaaid vanaf. In Anderlecht, Brussel, Schaarbeek en Molenbeek zijn er naast flink wat sectoren die laag scoren op de kansarmoede-synthesemaat, ook een aanzienlijk aantal eerder bevoorrechte buurten. De gemeenten Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Lambrechts-Woluwe, Watermaal-Bosvoorde, Ukkel, Ganshoren, Oudergem en Sint-Agatha-Berchem kennen dan weer bijna alleen maar erg bevoorrechte statistische sectoren. Tussen deze twee groepen aan gemeenten bevindt zich de middencategorie met de gemeenten Etterbeek, Evere, Vorst, Elsene, Jette en Koekelberg. Te Elsene, Vorst en Koekelberg is de situatie het minst rooskleurig.

Figuur 2. Boxdiagrammen van de kansarmoede-synthesemaat voor de negentien gemeenten

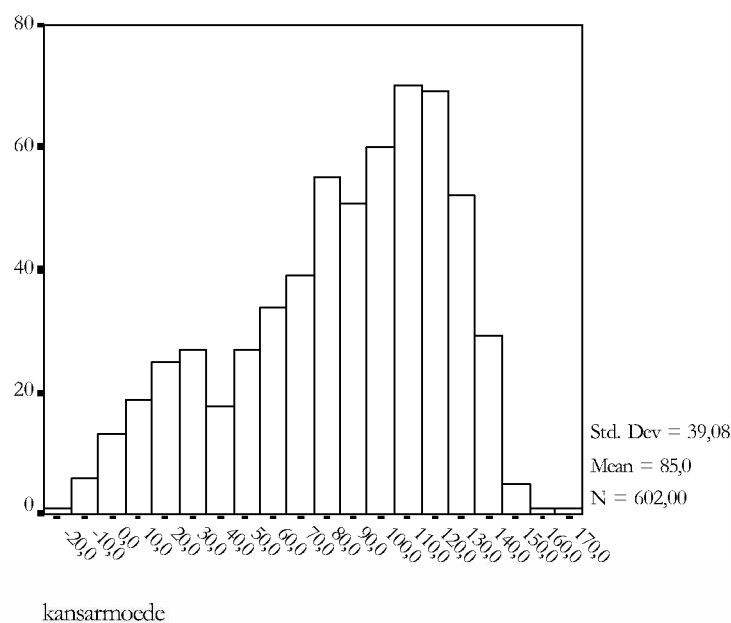
Op basis van onze rangorde komt een 'top 20' van meest kansarme buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest uit de bus, die allemaal in Molenbeek, Brussel, Schaarbeek, Anderlecht, Sint-Gillis of Sint-Joost liggen. Het gaat telkens om buurten in de 19de eeuwse gordel aan de westkant van de 'Brusselse vijfhoek' en om de oude industriële zone rond het kanaal Brussel-Charleroi. In tabel 1 valt af te lezen dat Molenbeek er met een aantal buurten in de kanaalzone bijzonder bekaaid uitkomt en bijna de helft van de twintig kansarmste buurten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor haar rekening neemt. De meest kansarme buurt (in 1991) is volgens onze indicator de buurt 'Koopliedenstraat' in Brussel, die gelegen is tussen de Koninklijke Vlaamse Schouwburg (KVS) en het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap aan de Boudewijnlaan. In de buurt van de Koopliedenstraat waren er uitzonderlijk veel woningen zonder basiscomfort (53,75%, de derde slechtste score in heel het Gewest) en extreem weinig telefoonaansluitingen (36,25% of de slechtste score in heel het Gewest). Mede dankzij een wijkcontract heeft deze buurt het laatste decennium overigens een heuse metamorfose meegemaakt, waardoor ze vandaag ongetwijfeld niet langer de kansarmste buurt van de hoofdstad is. De buurt gaat echter nog steeds gebukt onder speculatieve leegstand en functioneert als een tippelzone.

Tabel 1. 'Top 20' van meest kansarme buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

RANGORDE, BUURT EN GEMEENTE	BIJZONDERHEDEN (extreme waarden)
1. Koopliedenstraat - Brussel	36,25% telefoon (laagste in Brussel)
2. Sint-Jozef - Molenbeek	38,65% werkzoekenden (hoogste in Brussel)
3. Ulens - Molenbeek	93.280 fr. netto belastbaar inkomen per persoon per jaar
4. Anneessensplein - Brussel	45,02% telefoon (5de laagste in Brussel)
5. Blaesstraat-Centrum (Marollen) - Brussel	56,33% woningen zonder basiscomfort (2de hoogste)
6. Kanaal-Noord - Molenbeek	
7. Dauw-Oost - Anderlecht	34,41% werkzoekenden (5de hoogste in Brussel)
8. Zwarte Vijvers - Molenbeek	
9. Engelandstraat - Sint-Gillis	44,30% telefoon (4de laagste in Brussel)
10. Industrie - Molenbeek	
11. Weide - Sint-Joost	91.810 fr. netto belastbaar inkomen per persoon per jaar
12. Onafhankelijkheid - Molenbeek	
13. Brabantstraat - Schaarbeek	
14. L'Olivierstraat - Schaarbeek	
15. Piers - Molenbeek	34,57% werkzoekenden (4de hoogste in Brussel)
16. Birmingham - Anderlecht	53,19% woningen zonder basiscomfort (4de hoogste)
17. Denemarkenstraat - Sint-Gillis	
18. Antwerpse Steenweg Noord - Brussel	
19. Birmingham-Noord - Molenbeek	
20. Hertogin van Brabant - Molenbeek	

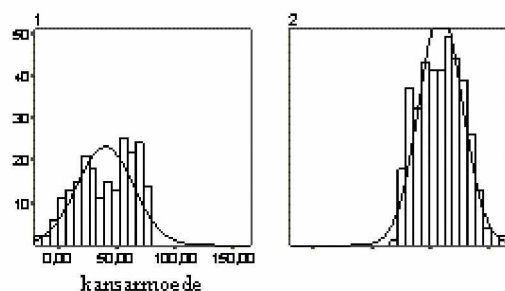
Als we in figuur 3 het histogram bekijken van de verdeling van de kansarmoede-synthesemaat voor alle 602 bestudeerde statistische sectoren van Brussel, dan lijkt het intuïtief alsof er twee groepen sectoren (met overlappende 'normaalverdelingen') zijn, die mogelijk een weerspiegeling vormen van een sociale dualisering in Brussel. Een kleine groep aan de linkerzijde lijkt te overlappen met een grotere groep aan de rechterzijde. Wijst dit patroon op het bestaan van een breuklijn tussen een groep arme en een groep rijkere buurten in Brussel? Een dergelijke hypothese sluit mooi aan bij de *common sense* idee dat Brussel een afgebakend rijk en een arm deel kent. Zo spreekt men over de arme 'benedenstad' en de welgestelde 'bovenstad' (met de kleine ring als grens tussen de twee).

Figuur 3. Histogram van kansarmoede-synthesemaat voor alle statistische sectoren van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

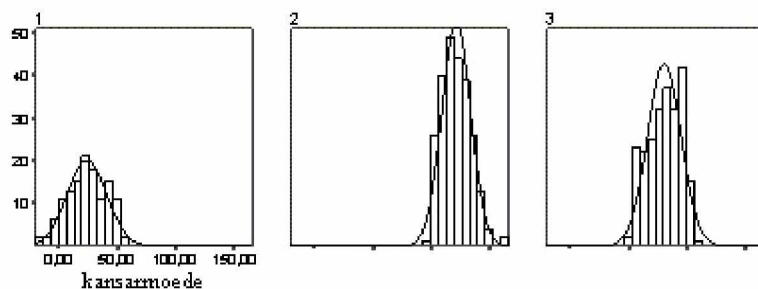
Om dit verder te onderzoeken, voerden we een K-Means Clusteranalyse uit met de vier variabelen waaruit we onze kansarmoede-indicator geconstrueerd hebben. We bekeken zowel de hypothese dat er twee clusters als dat er drie clusters van groepen zijn. Gaan we ervan uit dat er twee groepen zijn, dan leidt de K-Means Clusteranalyse tot het onderscheiden van een cluster van 212 armere buurten en 390 betere buurten. Hanteren we de hypothese dat er drie clusters zijn, dan vinden we 127 kansarme buurten, 231 middelmatige buurten en 244 betere buurten. Als we de histogrammen voor beide opties in figuren 4 en 5 bekijken, dan lijkt de hypothese dat er drie clusters zijn het best aanvaardbaar.

Figuur 4. Histogram K-Means Clusteranalyse met hypothese twee clusters

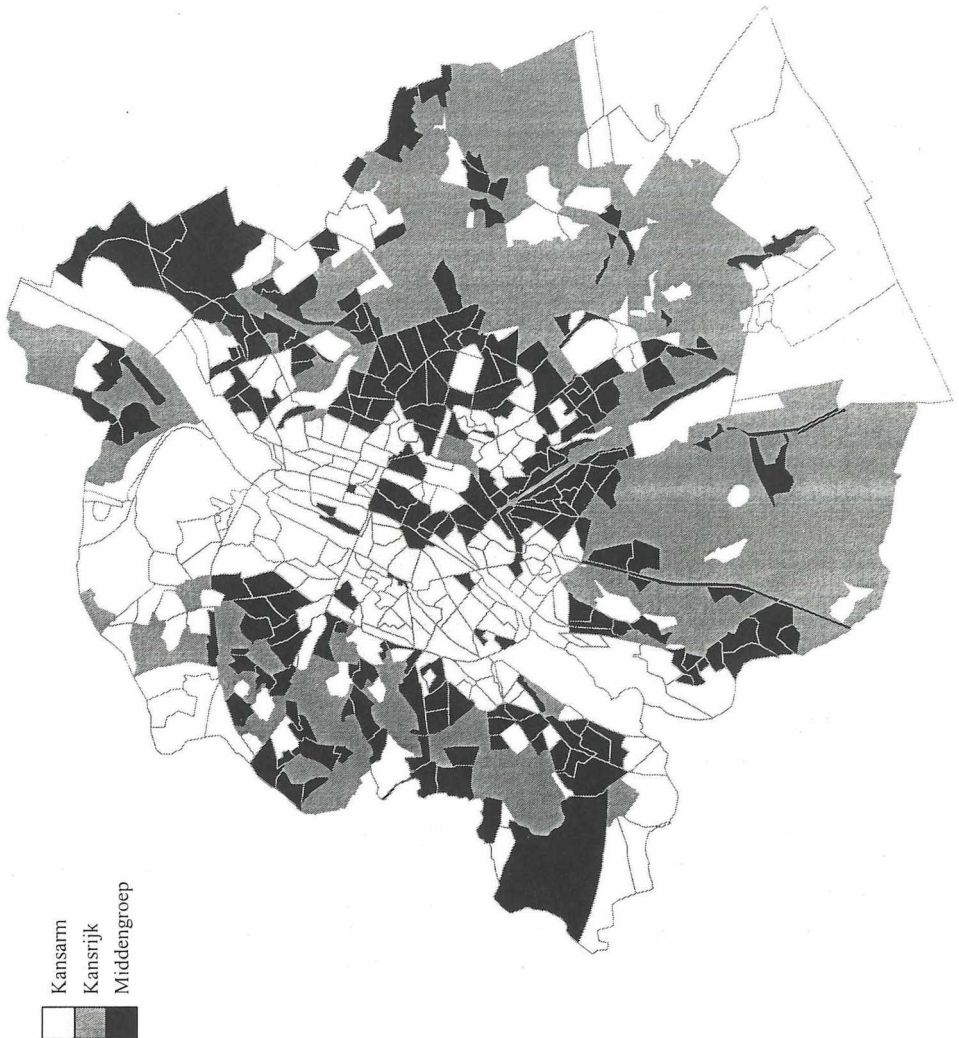
Weerhouden we de hypothese dat er twee clusters zijn als basis voor de K-Means Clusteranalyse aan de hand van de vier basisvariabelen en die twee clusters construeren, dan merken we in het histogram (eerste in figuur 3) voor de kansarmoede-indicator dat er een bimodale verdeling is in de kansarme groep. De hypothese dat er twee groepen zijn, lijkt dus niet van toepassing te zijn, het lijkt er eerder op dat er sprake is van drie groepen. De histogrammen van de kansarmoede-indicator voor drie clusters, vertonen in figuur 5 wel een aanvaardbaar patroon om over drie onderscheiden groepen te kunnen spreken.

Figuur 5. Histogram K-Means Clusteranalyse met hypothese drie clusters

Er lijkt in Brussel dus méér dan een duidelijk proces van dualisering op te treden tussen erg kansarme buurten aan de ene kant (cluster 1) en bevoorrechte buurten (cluster 2) aan de andere kant; er is ook een aanzienlijke middencategorie (cluster 3). De geografische verdeling blijkt uit figuur 6 die ook te vinden is op internet (via <http://www.kubrusse.ac.be/psw/ipsom.htm> – u kunt daar op het kaartje inzoomen tot op wijkniveau).

Figuur 6. Locatie van achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (zie voor gedetailleerde kaart met mogelijkheid tot inzoomen tot op wijkniveau <http://www.kubrusssel.ac.be/psw/ipsom.htm>)

Er is in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest niet zozeer sprake van een tweedeling tussen een 'arm' en een 'rijk' deel – de zogenaamde 'dualisering' in de stad waarover men het in de pers en politiek vaak heeft –, maar eerder een driedeling met kansarme, kansrijke en gemengde wijken. De ligging van de kansarmste wijken is opvallend geconcentreerd in een aantal zones. In het noordoosten ten opzichte van Brussel-centrum vinden we een zone van kansarme wijken in Sint-Joost-ten-Node (zowat heel de gemeente) en Schaarbeek. Schaarbeek kent echter ook manifest een aanzienlijk gemengd en een kansrijk deel (in het oostelijk deel en aan haar zuidkant). In het zuidoosten ten opzichte van Brussel-centrum vinden we, omringd door een buffer van gemengde (en rijke) wijken (in Brussel, Etterbeek en Elsene), een kansarme zone terug in Elsene. Vervolgens vinden we langs de kanaalzone een kansarme zone in zuid-Laken en vinden we onmiddellijk ten westen van Brussel-centrum een grote kansarme zone die het oostelijk deel van Molenbeek beslaat en met name ook flinke delen van de vijfhoek van Brussel-stad (westelijke helft en de Marollen), Anderlecht (Kuregem, Dauw en Rauter), Sint-Gillis (Voorplein-Barreel) en Vorst (westelijke zone tegen het spoor aan) omvat. Het oostelijk deel van de Brusselse vijfhoek is een gemengde zone – ondanks de historische gebouwen, de vele winkels en horecagelegenheden is zelfs het toeristische deel rond de Grote Markt, Beurs en Munt geen kansrijke zone, althans niet in 1991 –, terwijl we in (het westen van) Anderlecht ook flink wat gemengde en kansrijke sectoren terugvinden. Ook in het westelijk deel van Molenbeek en het oostelijk deel van Vorst vinden we gemengde en kansrijke wijken. Het is opvallend dat er aan de westkant van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Anderlecht, Molenbeek, Jette, Koekelberg, Sint-Agatha-Berchem, Ganshoren) eerder een lappendeken van (slechts gedeeltelijk homogeen aansluitende) gemengde en rijke zones terug te vinden is. Aan de zuidoostkant van het Gewest (Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, Oudergem, Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Lambrechts-Woluwe) is er dan weer een duidelijk overwicht van kansrijke buurten en kunnen we gerust van één kansrijke zone spreken.

6. VERGELIJKING MET ACHTERGESTELDE BUURTEN IN ATLAS

Onze kansarmoede-synthesemaat laat, zoals al eerder werd beklemdoond, toe om een rangorde van zeer kansarme buurten tot zeer bevoorrechte buurten op te stellen. Als we 177 kansarme buurten van het team van Kesteloot (12) vergelijken met onze 177 kansarmste buurten, merken we een goede overlap: 168 buurten (95%) komen in beide reeksen voor. Alle 108 kansarme buurten die slecht scoren op zes of zeven indicatoren van het team van Kesteloot, zitten ook bij onze meest kansarme buurten. Hoe kan het verschil van 5% worden verklaard?

Een blik op de concrete buurten waarover het gaat, kan hierover meer informatie verschaffen. Uit tabel 2 blijkt dat de buurten die wel door ons geselecteerd worden, maar niet bij Kesteloot voorkomen, bijna allemaal achterin onze rangorde staan. Het gaat dus maar om kleine, graduele verschillen. Een belangrijke uitzondering wordt

echter gevormd door de buurt Vorstse Haard-Familie. De niet-selectie via de methode van Kesteloot is te wijten aan het feit dat de sector weinig alleenstaanden kent en wat telefoonbezit en werklozen betreft, net niet de vooropgestelde drempelwaarden overschrijdt. De buurt Zomer te Elsene wordt niet geselecteerd wegens een laag aantal arbeiders en het feit dat de drempelwaarden op het vlak van telefoonbezit en basiscomfort net niet overschreden worden. Hier speelt het arbitraire karakter van de drempelwaarden de methode van Kesteloot dus parten. De kleinere verschillen wat de andere buurten betreft, lijkt voornamelijk te wijten te zijn aan de bias in de methode van Kesteloot die verband houdt met het hanteren van het percentage Turken en Marokkanen als selectie criterium. Het is opvallend dat zeven van de negen buurten die wel door ons geselecteerd werden maar niet in de lijst van Kesteloot voorkwamen, een percentage Turken en Marokkanen lager dan vijf vertoonden.

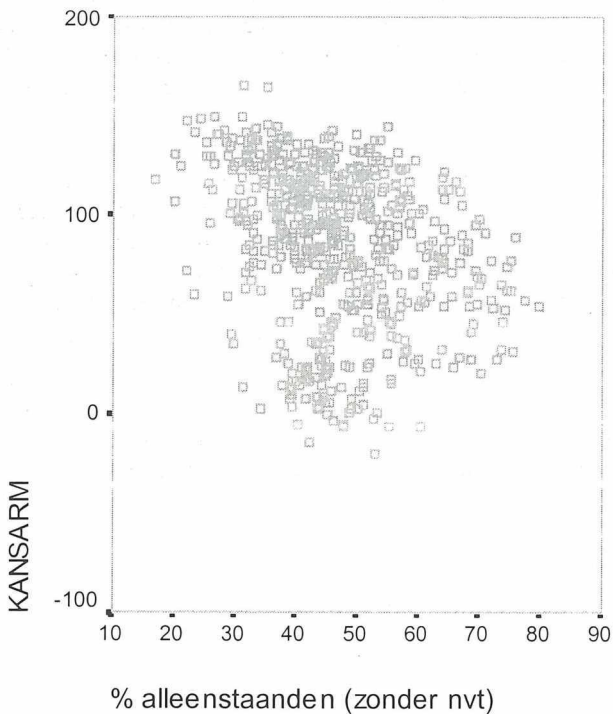
Tabel 2. Vergelijking resultaten team Kesteloot (ISEG-methode) en onze 177 kansarmste buurten (IPSoM-methode)

Wel bij IPSoM, niet bij ISEG (rangorde bij IPSoM)	Niet bij IPSoM, wel bij ISEG (rangorde bij IPSoM, score bij ISEG)
Bizet-Anderlecht (174)	Peterbos-Anderlecht (253 - 5)
Klaver-Anderlecht (176)	Mariëndaal-Brussel (198 - 4)
Scheutkapel-Anderlecht (169)	Ieder z'n Huis Stroobants-Evere (178 - 5)
Goede-Lucht-Tuinwijk-Anderlecht (165)	Gibet-Evere (242 - 4)
Beurs-Brussel (171)	Vorstse Haard-Madelon-Vorst (211 - 5)
Adolf Maxlaan-Brussel (161)	Fontainas-Sint-Gillis (183 - 4)
Vorstse Haard-Familie-Vorst (153)	Madou-Sint-Joost (194 - 5)
Zomer-Elsene (155)	Scheut-Oost-Anderlecht (186 - 5)
Station-Schaarbeek (175)	Van Volxem-Kleine Industrie-Vorst (180 - 4)

Omgekeerd, hebben acht van de negen buurten die niet door ons maar wel door het team van Kesteloot geselecteerd werden, een percentage Turken en Marokkanen boven de vijf. Hierdoor werden deze buurten sneller als kansarm aangeduid. Opvallend is de relatief goede score van de sociale woonwijken Peterbos, Gibet en Vorstse Haard-Madelon in onze rangorde. Peterbos-Anderlecht komt pas later in onze rangorde voor door het kleine aantal woningen zonder basiscomfort en het relatief hoge telefoonbezit. De buurt 'scoort' bij het team van Kesteloot door het percentage alleenstaanden, migranten, arbeiders en werkzoekenden en het gemiddeld inkomen. Gibet-Evere overschrijdt nipt de drempelwaarden van Kesteloot voor het percentage alleenstaanden, arbeiders en werkzoekenden en het gemiddeld inkomen. Opnieuw valt een klein aantal woningen zonder basiscomfort op, wat wellicht de plaats in onze rangorde verklaart. Ook bij Vorstse Haard-Madelon merken we een klein aantal woningen zonder basiscomfort (13). De buurt kent bovendien flink wat arbeiders en overschrijdt nipt de drempels voor migranten en alleenstaanden.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de verschillen tussen de resultaten van het team van Kesteloot en onze resultaten eerder klein zijn. Bij de methode van Kesteloot vallen een aantal buurten uit (of in) de boot omdat de waarden van indicatoren vlak bij de drempelwaarden liggen. Er is echter wel een lichte bias door het gebruik van het percentage migranten en het percentage alleenstaanden als indicatoren. Wanneer de resultaten op basis van onze kansarmoede-synthesemaat flink verschillen van de indeling van Kesteloot, ligt dat vaak mede aan het (groter gewicht van het) basiscomfort van woningen. Er kan nog worden aangestipt dat het percentage alleenstaanden, afgaande op onze rangorde, uitermate weinig met kansarmoede te maken heeft. Uit figuur 7 blijkt duidelijk dat er in kansarme én bevoorrechte buurten (hoe lager de score op 'kansarm', hoe kansarmer) zowel veel als weinig alleenstaanden wonen. Onze eerder uitgedrukte twijfels over de opportuniteit van deze indicator blijken dus gegrond te zijn.

Figuur 7. Scatterplot van kansarmoede-synthesemaat en percentage alleenstaanden

Vergelijken we de achtergestelde buurten van Kesteloot met onze cluster van 127 kansarme buurten (resultaat van de K-Means Clusteranalyse volgens de hypothese van drie clusters), dan blijkt – niet onverwacht – dat alle elementen van onze cluster van 127 buurten ook allemaal volgens Kesteloot achtergesteld zijn. Het gaat om alle 43 buurten die slecht scoren op de zeven indicatoren van Kesteloot, om 61 buurten

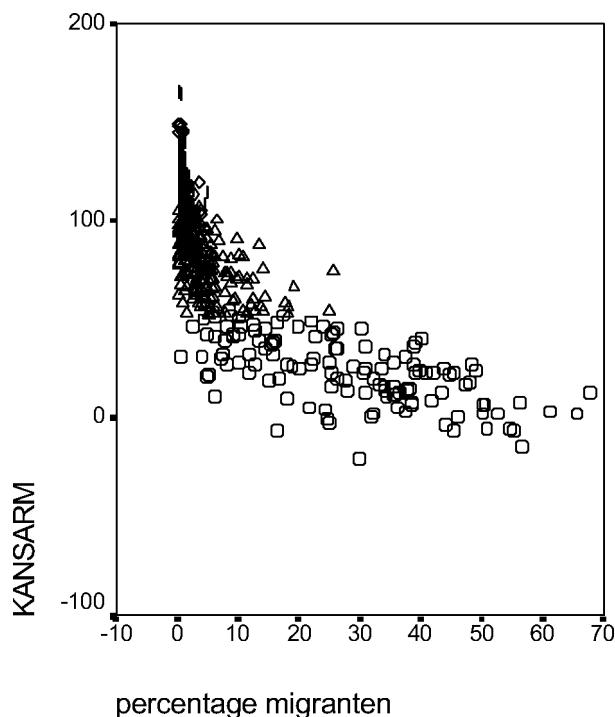
(van de 65) die slecht scoren op zes van de zeven indicatoren en om 23 buurten (van de vijftig) die slecht scoren op vijf van de zeven indicatoren van Kesteloot. De cluster van 127 kansarme buurten (als resultaat van de clusteranalyse) overlapt overigens voor 98% (125 buurten) met de 127 slechtst geklasseerde buurten op onze kansarmoede-synthesemaat. De vijftig resterende achtergestelde buurten volgens Kesteloot bevinden zich in onze middencluster (231 buurten). Bij die buurten scoorden er vier slecht op zes indicatoren van Kesteloot, haalden er 27 een slecht rapport voor vijf indicatoren en zaten alle twintig buurten die bij Kesteloot vier (maar geen vijf) drempelwaarden overschreden.

7. ACHTERSTELLING EN 'CONCENTRATIEBUURTEN'

Wat is de relatie tussen achtergestelde buurten en 'concentratiebuurten'? De grote overlap tussen onze 177 kansarmste buurten en de 177 kansarme buurten van het team van Kesteloot wijst er al op dat de meest achtergestelde buurten vaak ook buurten met een groot percentage Turkse en Marokkaanse inwoners zijn. Waar het team van Kesteloot de aanwezigheid van 'migranten' meteen als een indicator van kansarmoede beschouwde – met een lichte bias tot gevolg – en wij een kansarmoede-synthesemaat hebben opgesteld zonder contaminatie door het percentage Turken en Marokkanen, bekomen we toch min of meer dezelfde resultaten. Er is dus een sterke samenhang tussen de kansarmoede van een buurt en het percentage migranten. Dit valt duidelijk af te lezen in figuur 8 waarin de link tussen onze kansarmoede-synthesemaat (hoe lager de score op 'kansarm', hoe kansarmer) en het percentage migranten gepresenteerd wordt. De verschillende markeringen verwijzen naar de drie clusters die we onderscheiden hebben op basis van de K-Means Clusteranalyse.

Het is opvallend in de scatterplot van figuur 8 dat buurten waar weinig migranten wonen, vaker hoog scoren op de kansarmoede-synthesemaat en dus bevoorrecht zijn. Omgekeerd, hebben buurten met veel migranten, doorgaans een lage score op de kansarmoede-synthesemaat – wat betekent dat ze achtergesteld zijn.

Figuur 8. Scatterplot voor kansarmoede-synthesemaat en percentage migranten

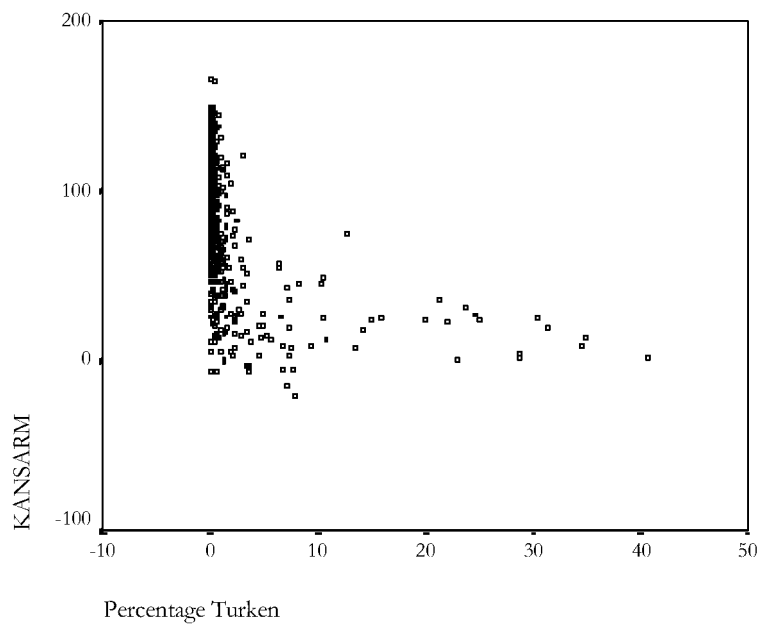
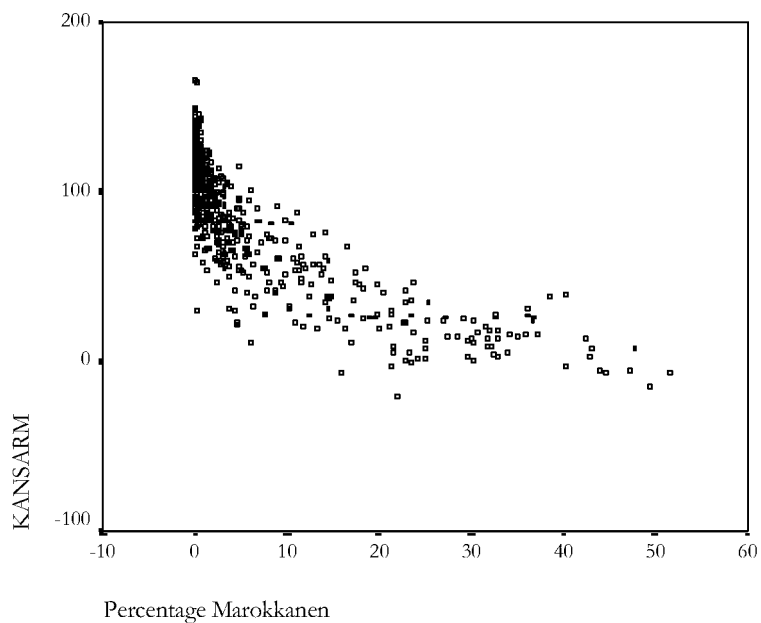
Bij onze cluster van 127 kansarmste buurten (bolletjes in de figuur), gaat het bij 71 buurten (of 56% van de gevallen) om buurten met meer dan 25% Turkse en Marokkaanse inwoners. Er zijn 23 buurten met tussen de 15 en 25% migranten en 27 buurten met tussen de 5 en 15% Turken en Marokkanen. Slechts in vijf buurten van de cluster wonen er minder dan 5% Turken en Marokkanen. Het gaat daarbij om de buurten Gemeentelijk Stadion in Elsene, Industriewijk in Oudergem, Sint-Bonifaas in Elsene, Hospitalen in Elsene, Gemeentehuis in Sint-Gillis en Rauter-Nord in Anderlecht. Al deze buurten hebben een hoog percentage woningen zonder basiscomfort, een laag inkomen en veel werkzoekenden.

Als we niet alleen afgaan op de cijfergegevens, maar ook eens in de vijf desbetreffende wijken zelf gaan kijken, vallen toch een aantal belangrijke zaken op. Sint-Bonifaas te Elsene overlapt grotendeels met de 'zwarte' wijk Matongé. De wijk Gemeentehuis van Sint-Gillis blijkt dan weer – afgaande op de sjeke herenhuizen, de art déco woningen en de auto's die er geparkeerd staan – allerminst achtergesteld te zijn. Er blijkt sprake te zijn van een *ecological fallacy*, die geaggregeerde data zoals de onze kunnen teisteren. De aanwezigheid van het groot bejaardentehuis *Les Tilleuls* en de gevangenis van Sint-Gillis doen de wijk slecht scoren op de indicatoren, terwijl ze

bezwaarlijk als kansarm gezien kan worden. De buurt Hospitalen in Elsene is – afgezien van het hospitaal van Elsene – anno 1999 grotendeels een braakliggend terrein (Kroontuinen) en staat momenteel ter discussie als mogelijke locatie voor kantoorgebouwen van de Europese Commissie. De Industrierijk te Oudergem blijkt recentelijk geherwaardeerd te zijn. Interessant is dat Rauter-Nord in Anderlecht gedomineerd wordt door de sociale woonblokken van de openbare huisvestingsmaatschappij Anderlechtse Haard. Gemeentelijk stadion te Elsene – met een totale afwezigheid van Turken en Marokkanen in 1991 – omvat de vooroorlogse sociale woonwijken van de Elsense Haard. Sinds 1995 is er hier ook nieuwbouw van de Elsense Haard en wonen er – afgaande op de namen op de postbussen – wel enkele allochtonen. Het relatief lage aandeel migranten lijkt hier telkens op een selectiemechanisme van de huisvestingsmaatschappijen te wijzen. Dit dient verder onderzocht te worden. (15)

We beklemtoonden al dat er inderdaad een sterk verband is tussen de score op de kansarmoede-synthesemaat en het aantal Turken en Marokkanen in een buurt. Als we differentiëren naar het percentage Turken en het percentage Marokkanen op zich, dan blijkt uit figuur 9 dat er een tendens is dat naarmate het percentage Marokkanen van een buurt hoger ligt, de achterstelling ook erger zal zijn. Bij Turkse concentratiebuurten maakt het minder uit hoe groot het percentage Turken is voor de mate van achterstelling. Dit komt grotendeels omdat Turkse concentratiewijken vaak tegelijkertijd Marokkaanse concentratiewijken zijn.

Figuur 9. Scatterplots van kansarmoede-synthesemaat met % Marokkanen en met % Turken

Hoewel er een duidelijk verband is tussen achtergestelde buurten en 'migrantenbuurten', betekent dit niet dat elke buurt met flink wat Turken en Marokkanen automatisch achtergesteld is. Er zijn namelijk een aantal belangrijke uitzonderingen. Meest opvallend is de buurt Duploye Square in Schaarbeek die met 25,53% Turken en Marokkanen (waarbij elk de helft voor rekening neemt) pas op de 209de plaats in onze rangorde komt te staan en ook volgens de criteria van het team van Kesteloot niet achtergesteld is. Deze buurt (16), vrij homogeen qua uitzicht en grotendeels bestaande uit goed onderhouden rijwoningen en herenhuizen, ontkracht – ook visueel – heel duidelijk de idee dat 'concentratiebuurten' per definitie achtergesteld moeten zijn. Minder spectaculaire maar nog steeds markante uitzonderingen worden gevormd door Wilemans-Ceuppens te Vorst (rijwoningen), Oudstrijderslaan te Evere (grote appartementsblokken), Zwartebeek te Ukkel (grote sociale woonblokken), Peterbos te Anderlecht (grote sociale woonwijk met hoogbouw) en Brabants Thuis te Evere (sociale woonwijk met laagbouw). Verder kunnen nog Park van Vorst, Brusilia te Schaarbeek, Germinal II te Evere, de buurt centrum in Sint-Agatha-Berchem, de Helihavenlaan-Willebroekse Kaai te Brussel, de sociale woonwijk Wandstraat te Brussel en de buurt Kastanje te Vorst als voorbeelden aangehaald worden.

Opvallend is dat er dus (kleine maar belangrijke) concentraties van vreemdelingen zijn in bepaalde sociale woonwijken en appartementsblokken, waarbij de sector relatief goed scoort op de kansarmoede-synthesemaat. Sociale huisvesting en woonblokken onttrekken met andere woorden een bepaald segment van de migrantenbevolking aan de achtergestelde buurten. De wijken Duploye Square (Schaarbeek) en Wilemans-Ceuppens (Vorst) vormen dan weer belangrijke voorbeelden van 'gewone' niet-achtergestelde buurten met een belangrijk aandeel migranten. De algemene tendens is echter wel overduidelijk dat buurten met (relatief) veel Turken en Marokkanen precies ook de meest achtergestelde buurten zijn. Deze buurten omvatten samen een belangrijk deel van de 19de-eeuwse gordel rond de Brusselse vijfhoek.

Hoe deze geconstateerde grote overlap tussen achtergestelde buurten en 'concentratiebuurten' verklaren? M.a.w. hoe komt het dat ondanks het niet opnemen van de variabele '% migranten' in de armoede-synthesemaat er toch zulk een sterk verband blijft bestaan? Om dit na te gaan bekijken we eerst de Pearson's correlatie tussen het '% migranten' en de variabelen opgenomen in ons meetmodel. Tabel 3 geeft deze weer.

Tabel 3. Pearson's correlatiecoëfficiënten tussen '% migranten' en manifeste variabelen meetmodel 'kansarmoede' (N=602)

	% Migranten
% werkzoekenden	0.850 (p= .000)
Inkomen per persoon	-0.717 (p=.000)
% met telefoon	-0.795 (P=.000)
% geen basiscomfort	0.652 (P=.000)

Uit tabel 3 blijkt dat het '% migranten' een correlatie van 0.85 kent met het '% werkzoekenden'. Ze zijn met andere woorden haast niet van elkaar te onderscheiden. In een tweede stap gaan we na wat juist de correlatie tussen 'kansarmoede' en '% migranten' ($r = -0.797$, $p = 0.000$) bepaalt. Is of zijn er constituerende manifeste variabelen waaruit het meetmodel is opgebouwd, die deze relatie kunnen wegverklaren? Om dit te onderzoeken berekenen we de partiële correlatie tussen '% migranten' en 'kansarmoede' gecontroleerd voor de verschillende constituerende manifeste variabelen van het meetmodel. Tabel 4 geeft deze resultaten weer.

Tabel 4. Partiële Pearson's correlatiecoëfficiënten tussen '% migranten' en 'kansarmoede' (N=602)

Controle variabelen	R '% Migranten-Kansarmoede'
% werkzoekenden	0.0785 (p= 054)
Inkomen per persoon	-0.5213 (p=.000)
% met telefoon	-0.1839 (P=.000)
% geen basiscomfort	0.6279 (P=.000)

De resultaten van deze partiële correlaties maken duidelijk dat het verband tussen '% migranten' en 'kansarmoede' verdwijnt en niet significant meer is na controle voor '% werkzoekenden' in de statistische sector. M.a.w. het zeer gelijkaardig resultaat van beide analyses komt voor rekening van het feit dat er op geaggregeerd niveau een uitermate sterk verband bestaat tussen '% migranten' en '% werkzoekenden'. Uit andere onderzoeken (Swyngedouw e.a. 1999) blijkt dat het hier niet gaat om een ecologische fout. Zogenaamde migranten worden uitermate hard getroffen door de werkloosheid en dit zelfs in vergelijking met laaggeschoolde Belgen. Het wordt dan ook zeer duidelijk dat niet het migrant zijn op zich een kenmerk voor kansarmoede vormt, maar wel of iemand al dan niet werkzoekend is. Omdat migranten in het bijzonder getroffen worden door werkloosheid dient categoriaal beleid naar deze groep verdergezet te worden en discriminatie op de arbeidsmarkt keihard aangepakt te worden. De (lokale) overheid moet daarbij zelf het goede voorbeeld geven en ernaar streven dat de diversiteit onder haar inwoners weerspiegeld wordt in de samenstelling van haar personeelsbestand.

8. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

We hebben in dit stuk een alternatieve kansarmoede-synthesemaat ontwikkeld om aan de hand van de gegevens van de volkstelling van 1991 de achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te kunnen aanduiden. We hanteerden een andere invalshoek dan de bekende studie naar achtergestelde buurten van het team van Kesteloot. We waren immers op theoretische en methodische gronden van mening dat

het problematisch was dat het aantal Turken en Marokkanen, het aantal alleenstaanden en het aantal arbeiders als hoofdindicatoren voor het onderscheiden van achtergestelde buurten gebruikt zouden worden. Dit werd bevestigd aan de hand van een Lisrel-model. Zelf ontwikkelden we een kansarmoede-synthesemaat aan de hand van de variabelen inkomen, telefoonbezit, woningen zonder comfort en werkzoekenden. Uiteindelijk bleek dat de buurten die door het team van Kesteloot worden onderscheiden als de meest achtergestelde buurten grotendeels overlappen met onze meest achtergestelde buurten. In zekere zin was er sprake van geluk dat er geen al te grote bias in de uitkomsten van het team van Kesteloot zat. Het percentage alleenstaande per buurt is random gespreid over de statistische sectoren en het percentage migranten in een buurt hangt quasi perfect samen met het percentage werkzoekenden. Daardoor blijken achtergestelde buurten doorgaans inderdaad ook concentratiebuurten van migranten te zijn. Het gebruik van het aantal migranten als indicator voor kansarmoede veroorzaakte zo geen al te grote vertekening bij het onderscheiden van de meest kansarme wijken. Ook het gebruik van de indicator arbeiders lijkt slechts tot een minieme vertekening te leiden voor het aanduiden van de meest kansarme buurten. Voor minder extreme gevallen komt de bias echter om de hoek kijken. Grote concentraties alleenstaanden blijken dan weer zowel in arme als rijke buurten voor te komen, waardoor het effect van het gebruik van deze indicator geneutraliseerd werd en er evenmin een al te onaanvaardbare vertekening optrad. Als we de 177 kansarme buurten van Kesteloot vergelijken met onze 177 kansarmste wijken volgens de IP-SoM-kansarmoedemaat dan is er toch een verschil van 5% waarneembaar. Dit is globaal een klein verschil, maar kan voor de betrokken buurten erg belangrijk zijn – bijvoorbeeld inzake verdeling van SIF-fondsen.

Interessant is dat er inderdaad een aantal wijken zijn die wel kansarm zijn maar weinig migranten hebben en er omgekeerd concentratiewijken zijn die niet meteen achtergesteld te noemen zijn, hoewel als algemeen patroon geldt dat achtergestelde buurten tevens concentratiebuurten zijn. Door onze alternatieve aanpak, die kritisch voortbouwt op de methode van het team van Kesteloot, treden deze markante uitzonderingen duidelijker op de voorgrond als belangrijke cases in de studie van achtergestelde buurten en de relatie met concentraties van migranten. Erg opvallend is dat er (kleine maar belangrijke) concentraties van vreemdelingen zijn in bepaalde sociale woonwijken en appartementsblokken, waarbij de sector relatief goed scoort op de kansarmoede-synthesemaat. Sociale huisvesting en woonblokken onttrekken met andere woorden in enkele gevallen een bepaald segment van de migrantenbevolking aan de achtergestelde buurten. Ook blijken er volgens onze maat enkele (oude) sociale woonwijken achtergesteld te zijn maar zo goed als geen vreemdelingen te kennen. Dit zou op selectiemechanismen (discriminatie?) van bepaalde huisvestingsmaatschappijen kunnen wijzen. Het lijkt ons aangeraden dat het beleid van de verschillende huisvestingsmaatschappijen – het Gewest kent er 34 – op dit punt nader bekeken wordt en verder onderzoek van de beschikbare (en toekomstige) gegevens uitgevoerd wordt. Ook de meer algemene relatie tussen achtergestelde buurten en sociale woningen dient nader bekeken te worden.

Door het gebrek aan recentere data op het niveau van de statistische sector dan de volkstellinggegevens van 1991 is het nog niet mogelijk effecten van lokale initiatie-

ven via het Fonds Picqué of SIF-gelden te evalueren. Het lijkt ons belangrijk dat dit verder wordt bekeken zodra gegevens van een nieuwe volkstelling – normaal gezien te houden in het jaar 2001 – beschikbaar komen. Sowieso zou het vanuit wetenschappelijk oogpunt ook interessant en belangrijk zijn dat – zoals in het buitenland – in de volkstelling een additionele vraag opgenomen zou worden waarbij naar etnische affiliatie gevraagd wordt. In het licht van de verdere invoering van het *ius soli* in 1992 en het toenemende aantal naturalisaties in de jaren negentig is dit de enige mogelijkheid om zicht te blijven behouden op de etnische en sociale diversiteit binnen de Brusselse bevolking.

Verder valt te overwegen om een vraag op te nemen waarbij de respondenten gevraagd wordt of zij zelf menen dat zij in een achtergestelde buurt wonen en een aantal – nog te bepalen – indicatoren in de vraagstelling op te nemen die zo direct mogelijk betrekking hebben op kansarmoede. De indicatoren uit de volkstelling die vandaag worden gebruikt om kansarmoede te onderscheiden, waren daar immers eigenlijk niet voor bedoeld. Tot slot mag er op worden gewezen dat deze studie ook zeer duidelijk maakt dat een territoriaal gericht beleid van wijkrenovatie noodzakelijk is maar niet voldoende. Stadsvernieuwing zal er niet in slagen – en heeft dit ook niet als doelstelling – om de werkloosheid bij migranten terug te dringen. Hiertoe blijft op korte termijn een categoriaal beleid noodzakelijk. **Bovendien moet discriminatie op de arbeidsmarkt met alle mogelijke middelen worden bestreden.** Op langere termijn lijkt enkel het investeren in goed onderwijs en opleiding een adequaat antwoord.

VOETNOTEN

- (*) Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van het onderzoeksproject 'Multiculturele politiek en middelen tot burgerschap' door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Met dank aan Lieven De Rycke, Hassan Bousetta, Rudy De Wit, Heidi Vandebroecke en Frank Stevens.
- (1) We gebruiken de term 'migranten' hier in beperkte zin om te verwijzen naar mensen van Marokkaanse of Turkse nationaliteit (die niet de Belgische nationaliteit bezitten).
- (2) We gebruiken de term 'concentratiebuurt' hier om een buurt met aanzienlijke aantallen van Marokkaanse en/of Turkse inwoners aan te duiden. Buurten met veel Italianen, Spanjaarden, Japanners of Congolezen (etc.) zouden bijvoorbeeld net zo goed als 'concentratiebuurten' aangeduid kunnen worden, maar dat is in de context van dit artikel niet het geval.
- (3) Oorspronkelijk had de volkstelling een louter administratieve functie. Ze diende om het officiële bevolkingscijfer van elke gemeente te bepalen en de gemeentelijke bevolkingsregisters te controleren. Sinds 1856 werden echter ook demografische en sociaal-economische vragen gesteld om meer over de samenstelling en levensomstandigheden van de bevolking te leren. Toen het Rijksregister der Natuurlijke Personen in 1985 operationeel werd en erkend werd als centraal bestand van de gemeenteregisters, verdween de administratieve functie van de volkstelling. De volkstelling bleef echter een belangrijke informatiebron op sociaal-economisch vlak, met name voor gegevens die niet

-
- op een andere wijze beschikbaar zijn (o.a. op het vlak van mobiliteit, uitrusting van de woningen, exacte arbeidsplaats, beroep en opleidingspeil van de Belgische bevolking). Bovendien laat de volkstelling België toe aan haar internationale verplichtingen tot informatieverstrekking aan de Verenigde Naties en het Bureau voor Statistiek van de Europese commissie (Eurostat) te voldoen.
- (4) Dit is vanuit methodologisch oogpunt problematisch indien men naar differentieële posities van etnische groepen wil kijken; De zelfcategorisatie naar etniciteit hangt immers steeds minder samen met het al dan niet bezitten van de Belgische nationaliteit.
 - (5) Er mag worden opgemerkt dat de verdeelsleutel voor SIF-gelden vrij complex is. Die complexiteit is deels het gevolg van opportunisme van beleidsmakers – ingegeven door lokale belangen – bij de politieke besluitvorming aangaande verdeling van de SIF-gelden.
 - (6) Fonteyn, Guido, 'Gezinnen worden steeds kleiner' en 'Van Brusselse gezinnen is de helft eenpersoons', *De Standaard*, 14 april 1999, p. 3.
 - (7) Dit hoeft echter niet noodzakelijk het geval te zijn. In agrarische gebieden bijvoorbeeld (niet echt van toepassing in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) zal het belastbaar inkomen louter om belastingtechnische redenen erg laag liggen.
 - (8) Ingeval van nieuwe, recentere studies zal men onvermijdelijk niet alleen op bezit van een vaste telefoonverbinding moeten letten, maar ook aandacht besteden aan mobiele telefonie.
 - (9) Vergelijk met de Nederlandse aanpak van het Sociaal Cultureel Planbureau om een maat van sociale achterstand voor wijken op te stellen (zie Knol, 1998: 35-36).
 - (10) Dat is niet het geval in de aanpak van het team van Kesteloot. Daar wordt een buurt als achtergesteld aangeduid, als ze slecht scoort op minstens vier van de zeven indicatoren. Welke indicatoren dat precies zijn, doet niet terzake. Zo wordt niet steeds met dezelfde criteria gewerkt om te bepalen of een buurt achtergesteld is.
 - (11) Lisrel-outputs kunnen bij de auteurs worden opgevraagd. Zo werden modellen gepast waarin twee of drie latente concepten werden geïntroduceerd: 'kansarmoede-rijkdom', 'onderwijsniveau', 'migranten'. Zo werden gecorrleerde errortermen tussen indicatoren toegelaten en werd de variabele '% migranten' getransformeerd (\ln) om hem meer kans tot opname te geven. Zo werden de 'slechtste' indicatoren weggelaten, enzovoort.
 - (12) We lieten de buurt Jamar in Sint-Gillis buiten beschouwing omdat we voor die buurt niet over inkomensgegevens beschikten. Zowel wij als het team van Kesteloot vonden de UCL-campus in Sint-Lambrechts-Woluwe terug bij de meest kansarme wijken. Door het uitzonderlijke karakter van deze statistische sector (universitaire campus met o.a. het laagste belastbaar inkomen per persoon van Brussel) werd ze telkens geselecteerd door de methode, hoewel ze in realiteit natuurlijk niet als achtergesteld beschouwd kan worden (Kesteloot et alii, 1996: 49).

-
- (13) De eerder besproken buurt Vorstse Haard-Familie kent daarentegen maar liefst 34,96% woningen zonder basiscomfort. Er zijn dus belangrijke verschillen mogelijk tussen sociale woonwijken (afhankelijk van bouwperiode).
- (14) Dit is overigens de uitzonderlijke buurt van de UCL-campus, die reeds in een eerdere voetnoot besproken werd.
- (15) Uiteraard stelt zich de vraag of er hier (subtiële vormen van) discriminatie in het spel is (bv. het bewust bouwen van kleine appartementen). We raden aan dat dit verder onderzocht wordt door het beleid van de verschillende huisvestingsmaatschappijen te vergelijken.
- (16) De buurt omvat (delen van) de Trooststraat, Wijnheuvelestraat, P. Deschannelstraat, Roelandstraat, Rogierlaan, Zonnestraat, Thieffrystraat, Van Hovestraat, Verboeckhavenstraat, Vonckstraat, Van Hammeestraat en Duploye Square. Het is – ook na gesprekken met straathoekwerkers uit Schaarbeek – onduidelijk wat deze buurt zo bijzonder maakt.

BIBLIOGRAFIE

- ADMINISTRATIE PLANNING EN STATISTIEK (1996), *Kansarmoedecijfers volgens het decreet op het Sociaal Impulsfonds. Stativaria 15. Algemeen deel*. September 1996, Administratie Planning en Statistiek, departement Algemene Zaken en Financiën. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- GOOSSENS, L., I. THOMAS & D. VANNESTE (1997), *Huisvesting in sociaal-economisch en geografisch perspectief 1981-1991*. Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek & Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.
- HARLOE, M. & S. FAINSTEIN (1992), 'Conclusion: The divided cities', pp. 236-268 in: S. FAINSTEIN, I. GORDON & M. HARLOE (eds.), *Divided cities. New York and London in the Contemporary World*. Oxford: Blackwell.
- JÖRESKOG, K & D. SÖRBOM (1993), *LISREL users guide*. University of Upsalla, Dept. of Statistics.
- KESTELOOT, C., H. VANDENBROECKE, H. VAN DER HAEGEN, D. VANNESTE & E. VAN HECKE (1996), *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- KESTELOOT, C., H. MEERT, P. MISTIAEN, S. SAVENBERG & H. VAN DER HAEGEN (1997), *De geografische dimensie van de dualisering in de maatschappij. Overlevingsstrategieën in twee Brusselse wijken*. Rapport van het Instituut voor Sociale en Economische Geografie aan de K.U.Leuven. Brussel: Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden.
- KNOL, F. (1998), *Van hoog naar laag; van laag naar hoog. De sociaal-ruimtelijke ontwikkeling van wijken tussen 1971-1995*. Den Haag: Sociaal-Cultureel Planbureau.

-
- MEERT, H. & C. KESTELOOT (1998), 'Lokale welvaartsregimes en economische integratie in achtergestelde buurten: lessen voor het beleid', pp. 287-304 in: J. VRANKEN, D. GELDOLF & G. VAN MENXEL (red.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1998*. Leuven: Acco.
- MISTIAEN, P. & C. KESTELOOT (1998), 'Socialisation et marginalisation des jeunes de la zone défavorisée de Bruxelles, un accès différencié à l'école', *Espace, Populations, Sociétés*. (2): 249-262.
- SWYNGEDOUW, M., K. PHALET, K. DESCHOUWER (red.) (1999), *Minderheden in Brussel*. Brussel: VUBpress.
- TACQ, J. (1997), *Multivariate Analysis Techniques in Social Science Research. From Problem to Analysis*. London: Sage.
- VAN DAM, R. & K. VAN DEN BOSCH (1997), 'Hoeveel armen zijn er in België? Resultaten van diverse studies'. *CBS-Berichten*, oktober 1997. Antwerpen: UFSIA, Centrum voor Sociaal Beleid.
- VAN DER HAEGEN, H., G. JUCHTMANS & C. KESTELOOT (1995), *Multicultureel Brussel*. Brussel: Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- VRANKEN, J., D. GELDOLF & G. VAN MENXEL (1998), *Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 1998*. Leuven: Acco.
- WASSINK, J. & P. GEURTS (1980), 'Sociale achterstand gemeten: in beleid bruikbaar?', *Beleid en Maatschappij*. 10: 277-281.

